

MƏKTƏB KİMYA KURSUNDA METALLARA AİD MÖVZULARIN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ EKOLOJİ ANLAYIŞLARIN FORMALAŞDIRILMASI

N.B. Abbaszadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Məqalədə məktəb kimya kursunda metallara aid mövzuların ətraf mühitlə əlaqəli tədrisi məsələləri araşdırılmış və bu mövzunun tədrisi prosesində şagirdlərə ekoloji biliklərin verilməsi imkanları barəsində məlumat verilmişdir. Ekoloji biliklərin şagirdlərə ötürülməsi yollarından biri kimi ekoloji məzmunlu “ümumiləşdirici dərslər” modeli verilmişdir. Ekoloji məzmunlu “ümumiləşdirici dərslərdən” istifadə həm məktəb kimya kursunun uyğun bölməsinin şagirdlər tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsinə, həm də onlarda ekoloji anlayışların və biliklərin formalaşmasına gətirib çıxaracaq.

Açar sözlər: metallar mövzusunun tədrisi, ümumiləşdirici dərslər, ekoloji biliklər, ekoloji tərbiyə.

Hal-hazırkı dövrdə ətraf mühitin ekoloji drumu bütün dünyada narahatlıq doğurur. Sənayenin sürətli inkişafı ətraf mühitin kimyəvi maddələrlə çirklənməsinə gətirib çıxarmış və ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olmuşdur. Əksər ekoloqlar hesab edir ki, əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin olunmasının ən başlıca şərtlərindən biri təhsil, dövlət və ictimai təşkilatların, eləcə də ekologiya üzrə mütəxəssislərin birgə səyidir. Cəmiyyətin ekoloji təhsilinin, ekoloji maarifləndirilməsinin əsas məqsədi ekoloji davranışına görə indiki və gələcək nəsillər qarşısında məsuliyyət hissi olan şəxsiyyətin təşəkkül tapmasından ibarətdir. Ekoloji şüurun formalaşdırılması prosesində pedaqoji fəaliyyət mühüm rol oynayır. Bu nöqteyi nəzərdən məktəb kimya kursunun tədrisi prosesində ekoloji biliklərin verilməsi imkanları genişdir.

Məlum olduğu kimi, ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün müəyyən olunan məzmun xətləri vardır. Bu məzmun xətlərindən biri kimya və həyatdır. Kimya və həyat məzmun xətti ətraf mühitə, təbiətə zərər vura biləcək maddələrin müəyyənləşdirilməsini, eləcə də maddələrin istənilən sahədə zərər vurmadan tətbiq olunmasını təmin edir. Bu xətt müxtəlif sənaye tullantılarının, nəqliyyat tullantı qazlarının, o cümlədən məişət tullantılarının ekolojiyə hansı dərəcədə ziyan vura biləcəyini və ekoloji problemlərin həllində yaxından iştirak etməyə imkan verir.

Məktəb kimya kursunun tədrisi prosesində şagirdlərə ekoloji biliklərin

ötürülməsi yolları müxtəlifdir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Ekoloji məzmunlu “ümumiləşdirici dərslərin” keçirilməsi;
2. Ekoloji məzmunlu kimya gecələrinin təşkili;
3. Sənaye müəssisələrinə, çirklənmiş su hövzələrinə və quru ərazilərə ekskursiyaların təşkili;
4. Ekoloji məzmunlu dərnəklərin, viktorinaların və s. keçirilməsi.

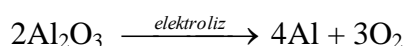
Məqalə məktəb kimya kursunda metallara aid mövuların tədrisi prosesində şagirdlərdə ekoloji anlayışların və ekoloji bacarıqların formalaşdırılması məsələlərinə həsr olunmuşdur. Metallara aid mövzuların tədrisi prosesində ekoloji biliklərin ümumiləşdirilməsi imkanları genişdir. Burada ekoloji biliklərin aşılması prosesində ekoloji məzmunlu, ümumiləşdirici dərslərin keçirilməsi mühüm rol oynayır. Bu dərslərdə müəllim ümumi metodik prinsiplərdən istifadə etməlidir:

- Metallara aid mövzuların tədrisi prosesində şagirdlərin aldıkları məlumatlar əsasında ekoloji biliklər sistemini yaratmaq.
- Metalların sənayedə alınması zamanı ətraf mühitin çirkləndirilməsi üzrə situasiyaların seçilməsi.
- Real ekoloji problemlərin təhlilində müxtəlif mənbələrdən və məlumatlardan istifadə etmək.

Müəllim əyani vəsaitlərdən istifadə edərək şagirdlərə mövuları izah edir, onlarla birlikdə istehsal sahələrini fəal təlim formasında təhlil edir, ətraf mühitə və atmosfərə buraxılan zərərli maddələr barəsində şagirdlərə əlavə məlumatlar ötürür. Bunu alüminium və mis mövzularına aid ekoloji məzmunlu ümumiləşdirici dərslərin keçirilməsini misal göstərmək olar. Müəllim dərslərin gedişi prosesində hər iki metalın təbiətdə yayılması, sənayedə alınması, istehsal zamanı ətraf mühitə buraxılan zərərli maddələr və onların zərərsizləşdirilməsi barəsində şagirdlərə ətraflı məlumat verir.

Alüminium hazırda elektroliz üsulu ilə bir neçə mərhələdə istehsal olunur :

1. Tərkibində alüminium olan filizlərdən (Alünit, nefelin, boksit, kaolinit) Respublikamızda Daşkəsəndəki Zəylik yatağı alünitlə zəngindir.
2. Al_2O_3 – dən elektroliz yolu ilə ilkin alüminium istehsal edilir:

Burada elektroliz ərinmiş kriolit (Na_3AlF_6) məhlulunda aparılır.

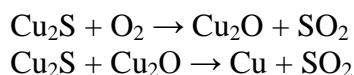
3. İlkin alüminium saflaşdırılaraq bir sıra qarışıqlardan təmizlənir və saflaşdırılır.

Müəllim hər bir mərhələ haqqında qısa məlumat verir. Sonra alüminium istehsalı zamanı atmosfərə buraxılan zərərli maddələr haqqında danışılır. Alüminiumun elektroliz üsulu ilə istehsalı zamanı ətraf mühitə HF, SO₂, CO₂,

SiF₄, NaF və toz hissəcikləri buraxılır. Atmosferə buraxılan tozun tərkibində Al₂O₃, AlF₃, NaF, Fe₂O₃, SiO₂ və s olur. Qaz qarışığını HF-dan təmizləmək üçün qarışıq əvvəlcə su ilə yuyulur və HF-un bir hissəsi məhlula keçir. Sonra qarışıq 4-6 % -li soda məhlulundan keçirilir. Proses nəticəsində ayrılan Natrium-flüorid (NaF) kriolitın alınması üçün istifadə edilir. Bəzi hallarda HF qaz qarışığından təmizləmək üçün silisium di-oksiddən (SiO₂) istifadə olunur. Sonra qaz qarışığı elektrofildən keçirilərək təmizlənir. Göründüyü kimi alüminium istehsalı zamanı insan orqanizmi, ümumilikdə canlılar üçün təhlükəli olan maddələr alınır ki, bu maddələrin atmosferə buraxılması yol verilməzdir.

Mis istehsal etmək üçün tərkibində 1-6% Cu olan filizlərdən istifadə olunur. Misin ən çox yayılan təbii birləşmələri Cu₂S – mis parıltısı, Cu₂O – kuprit, CuFeS₂ – mis kolçedanı, (CuOH)₂CO₃ – malaxit və s. Azərbaycanda misin birləşmələrinə əsasən Filizçay polimetal yatağında təsadüf edilir.

Müəllim şagirdləri məlumatlandırır ki, misin istehsalı filizin zənginləşdirilməsi, yandırılması alınan konsentrat əridilməsi və alınan misin saflaşdırılması mərhələlərindən ibarətdir. Yandırılma və əridilmə zamanı aşağıdakı reaksiyalar baş verir:

Müəllim qeyd edir ki, bu proseslər zamanı atmosferə toz hissəcikləri və müxtəlif zəhərli qazlar, o cümlədən SO₂, H₂S, CO₂ və CO buraxılır. Toz hissəciklərinin tərkibində Cu, Zn, Pb, As, S, Sn və s olur. Ayrılan SO₂ müxtəlif üsullarla atmosferə buraxılan qaz qarışıqlarından təmizlənir. Bu üsulla əhəng, amonyak və sink üsulları aiddir. Müəllim bu üsullar haqqında şagirdlərə qısa da olsa məlumat verir və baş verən reaksiya tənliklərini yazır. Qaz qarışıqlarından təmizlənən SO₂ yüksək qatılıqlı olur, sulfat və sulfid turşularının istehsalında istifadə olunur. Daha sonra müəllim mis istehsalı zamanı ayrılan zəhərli qazların insan orqanizminə və ətraf mühitə mənfi təsiri barəsində şagirdləri məlumatlandırır. Burada müəllim xüsusi ilə “turşu yağışları”nın əmələ gəlməsində hansı qazların iştirak etdiyini izah edir və bu yağışların atmosferdə və hidrosferdə yaşayan canlılara vurduğu ziyan, törədə biləcəyi fəsadlar barəsində ətraflı məlumat verir.

Beləliklə, metallara aid mövzuların tədrisi prosesində şagirdlərə ekoloji biliklərin verilməsi imkanları genişdir. Bunlara “ümumiləşdirici dərslərin” keçirilməsi, kimya gecələrindən, ekskursiyalardan, konfrans dərslərdən, ekoloji məzmunlu viktorinalardan istifadəni aid etmək olar. Məqalədə qeyd olunan mövzulardan alüminium və mis mövzuları üzrə ekoloji məzmunlu “ümumiləşdirici dərslər” modeli verilmişdir. Ekoloji məzmunlu “ümumiləşdirici

dərslərdən“ istifadə şagirdlərin həm məktəb kimya kursunun uyğun bölməsinin hərtərəfli mənimsənilməsinə, həm də onlarda ekoloji anlayışların və biliklərin formalaşmasına gətirib çıxaracaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abbasov V.M., Əliyeva R.Ə., Səlimova N.Ə., Abbasov M.M., Babayev Ə.İ., Əsgərov F.S., Abbasov Ş.M. Ekoloji kimyaya giriş, Bakı, “Maarif”, 2002, 128 s.
2. Abbasov V.M.və başaları.Kimyaya (abituriyentlər və yuxarı sinif şagirdləri üçün vəsait). Bakı,”Şərq-Qərb”.2005.624 s.
3. E.Mövsumov, L.Quliyeva. Ətraf mühitin kimyası. Bakı, “MBM” - 2010, 193 s.
4. A.S.Sadiqov, İ.B.Xəlilov. Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi. Bakı, 2004, 196 s.
5. Ş. Mustafa, İ. Lətifov, 9-cu sinif üçün dərslik, Bakı-2017, səh. 114-116
6. Ş. Mustafa, İ. Lətifov, 9-cu sinif üçün metodik vəsait, Bakı, səh. 124-126
7. T.Tağıyev. Orta ümumtəhsil məktəblərində Kimyanın digər təbiət fənnləri ilə əlaqəli tədrisi prosesində ekoloji biliklərin məzmunu və öyrədilməsi yolları.Bakı-“Elm”-2005. 314 s.
8. <http://www.eco-oos.ru/biblio/konferencii/sovremennye-problemy-ekologii/28/>
9. Громов О.Б., Прокудин В.К. К вопросу обезвреживания газовых выбросов заводов по производству алюминия // Химическая технология. 2008. Т. 9. № 7.

H.B. Abbaszade

Формирование экологических концепций в процессе преподавания тем, связанных с металлами в школьной программе по химии

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются моменты преподавания тем школьной программы по химии, связанных с металлами, в контексте с окружающей средой и сообщается о возможностях передачи учащимся экологических знаний в ходе этого процесса. Модель «обобщающего урока» по теме экологии приведена как один из способов донести экологические знания до студентов. Использование модели «обобщающего урока» по теме экологии поможет всестороннему усвоению соответствующего раздела школьной программы по химии учащимися, а также формированию понятий и знаний по экологии у них.

Ключевые слова: преподавание тема металлов, обобщающий урок, экологические знания, экологическое воспитание.

N.B. Abbaszade

Development of environmental concepts in the teaching process of topics related to metals in the school chemistry curriculum

SUMMARY

The paper investigates educational moments of topics related to metals in association with the environment in the school chemistry curriculum and informs about possibilities of transferring environmental knowledge to students during this process. A model of the “summary lesson” on the topic of ecology is presented as one of the ways to deliver environmental knowledge to students. Using the model of the “summary lesson” on the topic of ecology will help in fully understanding of the related section of the school chemistry curriculum as well as in formation of concepts and knowledge on ecology by the students.

Key words: teaching the theme of metals, summarizing the lesson, environmental knowledge, environmental education.